

Moderní perská literatura na pozadí společenských změn : vývoj prózy od konstitučních událostí do revoluce roku 1979

Zuzana Kříhová

Mgr. Zuzana Kříhová (1979) je doktorandkou oboru perština a dějiny a kultura islámských zemí na FFUK v Praze. Zabývá se perskou literaturou a v současnosti především íránskou exilovou prózou.

Posudky:

PhDr. Petr Kučera, Ph.D (Ústav Blízkého Východu a Afriky FF UK)

Doc. PhDr. Jan Marek, CSc. (Ústav Blízkého Východu a Afriky FF UK)

Obsah:

1	Úvod.....	2
2	Období konstituční revoluce (1906-1911)	3
2.1	Rozkvět tisku.....	3
2.2	Persianismus v literatuře	4
2.3	Spolky a periodika straníci tradici, či modernizaci	5
3	Literární modernizace za vlády Rezy Šáha (1925–1941)	6
3.1	Nacionalistické tendence v literatuře	6
3.2	Jazyk – nástroj modernizace	7
3.3	Útlum svobody vyjadřování	8
3.4	Kritika duchovenstva.....	9
3.5	Prozaické postupy vycházející z poezie	10
4	Literární tvorba za vlády Mohammada Rezy (1941–1979)	10
4.1	Uvolňování cenzury po abdikaci Rezy Šáha.....	11
4.2	Odras událostí roku 1950–53 v literatuře.....	12
4.3	Revize kritického postoje vůči islámu	13
4.4	Smrt a mučednictví jako novodobý symbol odporu.....	13
4.5	Kritika Západu „qarbzadegí“	14
4.6	Autoři kritizující sociální problémy ve společnosti	16
5	Závěr.....	16

Abstrakt:

Článek se zabývá proměnou perské literatury na pozadí společenského vývoje Íránu. Časově je vymezen obdobím konstituční revoluce (1906–1911) a pokračuje dalším vývojem během vlády Rezy Šáha Pahlavího a jeho syna Mohammada Rezy. Pozornost je věnována především

próze, a to v její angažovanější podobě, v níž se klíčovým způsobem formovalo mínění čtenářů (zvláště během konstitučních událostí). Tvorba a postoje několika vybraných autorů demonstrují rozsah, v jakém autoři ovlivňují klima ve společnosti, ve své ať už prozápadní, levicové, či naopak proislámské orientaci. Opětovně definované koncepce identity, jazykové proměny a nové interpretace historie přispívají rovněž k utváření moderní perské literatury. Cenzura a další represivní prostředky státu pak vedou k prohlubování nejvýraznějšího rysu zkoumaného literárního období – alegorické tvorby. Metafory smrti, oslava obětování se, přechod od kritiky zpátečnického islámu ke kritice poklonování Západu, směřují nevyhnutelně k radikálnímu vyústění – revoluci.

Abstract:

The article focuses on the literary change in Iran during the formation of modern Persian literature. It covers the period of the constitutional revolution in 1906–1911 and continues with further development during the reign of Reza Shah Pahlavi and his son, Mohammad Reza. The main scope of interest aims at Persian prose in its more engaged form, which played an extremely important role in the reshaping of the public opinion (especially during the constitutional events) and which to a certain extent contributed to the changes of the social climate in country, partly through its leftist orientation and partially with its Islamic aspirations. The newly defined conceptions of the Iranian identity and historicity represented another fundamental aspect of reshaping Persian literature and together with the development of allegorical and metaphorical style of writing responded to various changes in the Iranian society.

Klíčová slova:

Persianismus, angažovaná tvorba, qarbzadegí, alegorická a metaforická próza.

1 Úvod

Po dlouhá staletí dominovala perské literatuře poezie. Mistrovské básnické sbírky, zvané dívány, sehrály zásadní roli v přenosu starobylého kulturního dědictví, a na rozdíl od prozaických prací vědeckého a filozofického charakteru, sepsaných až na výjimky v arabštině, dokázaly uchovat jazyk i ducha Peršanů, a překonat tak početné mocenské i kulturní zásahy z vnější. Prozodické normy a formální pravidla veršů, které poezii obohacovaly a zdokonalovaly, však začaly zhruba od konce 15. století narušovat tvůrčí sílu a originalitu autorů. Strádala i tématická a obsahová stránka děl, sklouzávající k pouhému napodobování. Próza na tom nebyla o nic lépe, tím spíše, že se ve stínu „královny literatury“ prosazovala jen velmi těžko. Ještě v první polovině 19. století se jakékoliv zpochybnění kánonu perské poezie považovalo takřka za rouhání a kritika zažitých konvencí se rovnala odmítání kulturního dědictví země.

Jak je tedy možné, že jen o několik desítek let později, na přelomu 19. a 20. století, sehrála revolučně laděná poezie i próza klíčovou roli při konstitučních událostech? Jak to, že se v průběhu pouhých tří desítek let (1891–1920) radikálně proměnila témata, dominující doposud perské literatuře? Odkud se v uzavřeném prostředí Qádžárovské říše vzaly myšlenky reformace vládní moci i literární obrody? Kde čerpali modernisté inspiraci a jak na jejich

návrhy reagovali básníci tradičního kánonu a autoři prvních románů i povídkových souborů? Jak se dál vyvíjela perská poezie a próza ve stínu bouřlivých historických událostí? A nakolik se do perské literatury (od dvacátých let 20. století opět íránské) promítly hluboké sociální a ideové proměny, které vedly roku 1979 k islámské revoluci?

Přestože se domnívám, že v perské poezii probíhaly změny mnohem radikálnějšího rázu nežli v próze, která se během 19. století ještě neměla čas konkrétněji definovat, věnovala jsem v tomto článku více pozornosti próze než poezii. Moderní perská poezie, tzv. še'r-e nou, si zaslouží mnohem obsírnější, samostatnou studii, která se neobejde bez hlubší analýzy kořenů klasické perské poezie. Moderní perská próza, v případě tohoto článku navíc ještě ve své více angažovanější podobě, měla na rozdíl od poezie mnohem kratší, a tudíž i lépe uchopitelnou historii.

2 Období konstituční revoluce (1906-1911)

2.1 Rozkvět tisku

Od konce 19. století se perská próza i poezie radikálně zpolitizovaly a obohatily o sociální témata, vytěsněná do té doby na okraj pozornosti. Proměna hodnot a motivů formovala autory i čtenáře a jejich vzájemná pouta prohlubovala názorové spektrum čtenářské obce; čtenář se identifikoval s novým obsahem literárních děl. Důležitým nástrojem pro šíření těchto myšlenek se stal tisk.

Tisk představoval jeden z nejvýraznějších prostředků osvěty a modernizace. Vedle oficiálně propagovaných hodnot šířily noviny a časopisy sociálně orientovanou poezii, která tak poprvé v masovém měřítku prostoupila většinovou společností. Převratné změny pohřbívaly zaběhlé pořádky, jednotlivci hledali novou identitu, aplikovatelnou na celý národ. Nejvíce periodik vznikalo během konstitučních událostí v letech 1906–1911.¹

Z nejvýznamnějších periodik lze jmenovat exilový londýnský časopis *Zákon (Qánún)*, jehož vydavatel Malkom Chán (1833–1908) operoval od konce 19. století do té doby zcela neznámými „osvícenskými“ termíny jako „přirozená práva, lidská společnost“ apod. V duchu hesla *ettefáq, 'edálat, taraqqí* (konsensus, spravedlnost, pokrok) zosobnil Malkom Chán předvoj modernizačních snah ve společnosti. Rovněž koncinní jazyk a originální styl téměř čtyřiceti čísel *Qánúnu* udávaly normu íránským publicistům následujících let. Později se jeho terminologie o všeobecné rovnosti a podřízenosti spravedlivým zákonům promísila s idejemi levicově a sociálně smýšlejících básníků a literátů.

V Persii vydávaný časopis *Hlásná trouba Isráfílova (Súr-e Isráfíl)* patřil k předním propagátorům jazykové očisty od arabismů a málo frekventovaných slov. Články šířily nové výrazy, objasňovaly cizí myšlenkové směry. Některá perská slova kopírovala téměř identicky cizojazyčné překlady, jiná vznikala jako čisté novotvary. Mezi dodnes užívanými

¹ Rostoucí nespokojenost s qádžárovskou dynastií a hospodářská krize sjednotily představitele bázáru, duchovenstvo i vrstvu intelektuálů a podnítily povstání, které začalo v prosinci roku 1905 a dostalo později název Konstituční revoluce (*enqeláb-e mašrútiyyat*).

výrazy vznikly v této době např. *parleman* (parlament, nahrazen později termínem *madžles*), *burs* (akcie) či *roušanfekr* (intelektuál). Tisk rovněž přispíval k šíření nových ideových směrů a vlivů v literatuře.

2.2 Persianismus v literatuře

Lingvista a literární kritik Kamrán Talattof klasifikuje ideologie a myšlenková hnutí, působící na utváření moderní perské prózy i poezie v postkonstitučním období. Írán nebyl v této etapě nijak výjimečný, řada dalších blízkovýchodních zemí procházela stejným názorovým vývojem. Íránští autoři horlivě vstřebávali ideologie jako marxismus, islamismus, feminismus i nacionalismus, které v pozměněné formě adaptovali na domácí prostředí.

Talattof operuje staronovým pojmem *persianismus* (*pársígerá'í*), který modifikuje z „nauky o perské kultuře“ na „literární hnutí vedoucí k utváření moderní perské literatury.“² Persianismus zahrnoval reakce intelektuálních a literárních představitelů postkonstitučního období na qádžárovskou islámskou tradici a arabský kulturní vliv. Jedním ze znaků tohoto směru byla i tendence k přejímání západních vzorů v literárním i politickém životě. Právě pro svou prozápadní orientaci a koneckonců i ostentativní antiislamismus upadl ale persianismus na konci 40. let v nemilost. Roku 1946 zasedl první Kongres íránských spisovatelů, který se jasně přihlásil k levicové orientaci, a od persianismu se demonstrativně distancoval.

Mezi nejvýraznější propagátory a představitele persianismu patřili z prozaiků Sádéq Hedájat, Mohammad Alí Džamálzáde, Chosrou Šáhání a Džalál Ál-e Ahmad (který se ovšem později v 50. letech „přerodil“ na nejvýraznějšího mluvčího protizápadní rétoriky a islamizujících tendencí). Poezii zastupovala jedna z nejvýraznějších osobností první poloviny dvacátého století, otec „moderní poezie“, Nímá Júšídž.³ Generace těchto tvůrců navazovala na průkopnické počátky autorů konstitučního období, snažících se propagovat nové postupy v literatuře, často za cenu nesmiřitelné kritiky tradicionalistů. Je pozoruhodné, že ačkoliv boj na poli poezie i prózy probíhal rovnoměrně zarputile, ne vždy se jejich zástupci navzájem podporovali, přestože zastávali v zásadě stejné modernistické cíle. Svými polemikami se proslavili zejména Hedájat a Nímá.⁴ V době, kdy oba působili v časopise *Hudba* (*Músíqí*), nemohl otec novodobé perské prózy přijít na chuť veršům otce nové poezie. Oba autoři si věnovali několik sřiravých článků, ve kterých se vzájemně parodovali. Ovšem poté, co spáchal Hedájat roku 1951 v Paříži sebevraždu, vzpomínal na něho Nímá jako na jednoho z nejvýznamnějších prozaiků tehdejší doby. Rozdílné názory na budoucí vývoj literatury podněcovaly vznik spolků a literárních skupin. Představitelé modernizačních změn v literatuře se ostře vymezovali vůči tradicionalistům a naopak.

² TALATTOF, Kamrán. 2000. *The Politics of Writing in Iran*. New York: Syracuse University Press, 2000, str. 25.

³ Nímá Júšídž (1896–1959), vlastním jménem Alí Esfandjári, pocházel z kaspické oblasti Mázandaránu a v literárních pracích bývá uváděn jako „otec, tvůrce, pionýr či průkopník moderní poezie – še' r-e nou“.

Prvenství na poli moderní poezie mu někteří kritici přisuzují stejně vehementně, jako je jiní odmítají.

⁴ Pro Nímá Júšídže dále používám zažitou zkráceninu „Nímá“, kterou je běžně pojmenován v perské i cizojazyčné literární kritice.

2.3 Spolky a periodika stranící tradici, či modernizaci

Zpočátku spontánní a neorganizované ideje a reformistické tendence nabývaly v literárních kruzích podobu manifestů a postupně se diferencovaly do přinejmenším dvou nesmiřitelných skupin. Mezi skupiny a organizace podporující spíše tradicionalistický postoj patřila Škola Sá'dího (*Maktab-e Sa'dí*) a Společnost Nizámího (*Andžoman-e Nizámí*) společně s časopisy *Nové jaro* (*Nou Bahár*) a *Svobodná země* (*Ázádistán*). Naopak k modernistům se řadila organizace i stejnojmenný časopis *Fakulta* (*Dáneškade*) a *Čtyřka* (*Rab'*), vedená Sádeqem Hedájatem. Časopisy *Perská kniha* (*Náme-je pársí*), *Evropská země* (*Farangistán*), *Věda a umění* (*'Ilm ve Honar*) a *Káve* se rovněž počítaly mezi propagátory moderních směrů. Z pohledu současné literární kritiky se ovšem striktní rozdělení na reformisty a tradicionalisty jeví jako diskutabilní. Mnozí autoři patřili svými názory jak k proreformnímu, tak konzervativnímu táboru. Příkladem může být zmiňovaný proreformní časopis *Dáneškade*, jehož zakladatel a hlavní editor Mohammad Taqí Bahár patřil a dodnes v mnohých kruzích zůstává reprezentantem tradicionalistů a posledních básníků „klasické poezie“.

Naopak jednoznačně profilovaný časopis *Evropská země* (*Farangistán*) se svými tendencemi nijak netajil a vyzýval dokonce k nahrazení arabského písma latinkou. Také v Berlíně vydávaný časopis *Káve*⁵ podněcoval nové myšlenky a stylistické inovace (např. v povídkách Džamálzádeho, který do Berlína emigroval z politických důvodů). V *Káve* vycházely ukázky srovnávající starou a novou prózu i poezii a v následných komentářích diskutovali autoři i čtenáři negativa starého stylu. Na tyto kritiky reagoval časopis *Ázádistán* a vyvolal diskuzi vedoucí k vydání *Manifestu modernismu* Taqího Raf'ata.

Rodák z Tabrízu, básník Taqí Raf'at (z. 1920), editoval časopis *Modernizace* (*Tadžaddod*) a proslavil se zejména polemikami napadajícími konzervativní literární kruhy za ustrnulost a neschopnost přizpůsobit se novým podmínkám. V reakci na konzervativci kritizovaný článek *Škola Sá'dího*⁶ poukazoval na úporné lpění tehdejších literátů na jazyku a stylu klasických básníků, i na neustálé odvolávání se na nedotknutelnou tradici, pakliže se autorům nedostávalo vlastních argumentů. Raf'at upozorňoval, že tehdejší dobu provázely dosud nevídané zvraty a proměny, které nešlo „uchlácholit a ukonejšit“ statickým jazykem Sá'dího či Háfeze. Zamýšlel se rovněž nad proměnou formy literárního díla jako nutného předpokladu transformace samotné podstaty a předcházela tak „revolučním“ idejím Nímy Júšídze.

Období od začátku revoluce až po vojenský puč Rezy Chána (roku 1921) se vyznačovalo extrémním rozmachem žurnalistiky, poezie i prózy. K rozkvětu přispěla bezesporu uvolněnější atmosféra po vydání ústavy (roku 1907) i svoboda tisku. Literárně plodnou a uvolněnou éru ale brzy zbrzdila represivní opatření, tentokrát ne ze strany qádžárovské moci, nýbrž nové dynastie Pahlaví.

⁵ *Káve* nese název podle mýtického staroperského hrdiny kováře, který proslul v boji s děsivou příšerou Zahhákem. Časopis byl založen roku 1916 Hasanem Taqízádem a přispívali do něj převážně mladí badatelé (Íránci) včetně Džamálzádeho, který zde vydal své slavné dílo *Jekí búd jekí nabúd* (Bylo nebylo).

⁶ Článek vyšel roku 1918 v novinách *Svobodná řeč* (*Zabán-e ázád*) a Raf'at využil pod záminkou obhájení „ušlechtilých myšlenek statečného odvážlivce“, celkem bezvýznamného pisatele, k propagaci svých vlastních názorů. Raf'at, člen nacionalistického hnutí v perském Ázerbájdžánu, spáchal roku 1920 sebevraždu.

3 Literární modernizace za vlády Rezy Šáha (1925–1941)

S korunovací nového šáha Rezy (roku 1925) sice skončila historická etapa qádžárovské vlády, otázka literární modernizace ale nepřestávala zaměstnávat jak její průkopníky, tak i tradiční odpůrce. Ovzduší ve společnosti i svoboda vyjadřování se ale prudce zhoršily. Tisk přešel pod striktní vládní cenzuru. Spisovatelé, básníci a novináři ustupovali z politického dění, které se pro ně stávalo čím dál nepřátelštější. Roku 1924 byl za politickou satiru a karikaturu Rezy Chána zastřelen básník Mírzáde Ěšqí. Literáti se postupně uzavírali do sebe a zakládali literární společnosti (*andžoman-e adabí*), zabývající se teoretickými otázkami literatury. Nacionalistické tendence naopak podporovaly hnutí očišťující perštinu od arabismů, vyzdvihovaly předislámskou historii, folklór i vyhledávání tradic, pověstí a zvyků.

3.1 Nacionalistické tendence v literatuře

Při zkoumání faktorů provázejících modernizační proces v literatuře si nelze nevěšimnout propojenosti s nacionalistickými a reformními aktivitami šáha Rezy Pahlavího. Zakladatel nové dynastie si z vojenského prostředí dobře uvědomoval nutnost celkové a radikální proměny země. Potřeboval se také viditelně distancovat od dynastie Qádžarovců a to jak ve sféře politické, tak i ideové a literární. Šáh zahájil hned po své korunovaci roku 1925 masivní proces modernizace Íránu. Jak Rezá Šáh, tak i později jeho syn Mohammad Rezá považovali za nutné podstoupit cestu modernizace skrze posílený nacionalismus, předislámské vlastenectví a omezování šíitského duchovenstva. S oslabením vlivu duchovních souvisela také změna arabského písma. Šáh po vzoru sousedního Turecka navrhoval přijetí latinky, symbolizující nové, prozápadní směřování i okázalé odmítnutí arabského vlivu ve všech společenských, politických i kulturních sférách. Reakce duchovenstva byla ale natolik silná, že si šáh nemohl dovolit proměnu realizovat. V následujících bodech shrnuji postupy formující literární tvorbu i perskou jazykovědu v prvních desetiletích 20. století:

- 1) Kritika užívaných arabských slov.
- 2) Očista perského jazyka skrze poezii.
- 3) Přiblížení beletristického jazyka hovorovější řeči.
- 4) Propojení starobylého Íránu se současností.
- 5) Vymýcení po staletí pěstované islámské dominance z paměti národa.

Zřejmý odklon od arabského a islámského dědictví spoluvytvářel a tvaroval novou íránskou identitu. O to větší nároky byly kladeny na spisovatele a básníky; ti se úporně snažili proplouvat mezi zdiskreditovanou minulostí i vnucovanou evropeizací, která mnohé Íránce popuzovala a odrazovala. Úloha samotného šáha v propagaci prozápadních norem nebyla zdaleka tak jednoznačná, jak by se mohlo na první pohled zdát. Šáh nutil Íránce vystoupit ze stínu zaostalé minulosti, zároveň se ale bránil přílišnému imitování té či oné evropské země či kultury, jelikož se z prospěchářské politiky britsko-ruských intrik dostatečně poučil. S mnohem větší důvěrou se obracel ke kemalistickému Turecku, které si razilo cestu k vytoužené modernizaci vlastním způsobem.

Není sporu o tom, že šáh pociťoval neomezený rozvoj intelektuálních možností jako hrozbu; potlačoval svobodu slova a umlčoval slibně se rozvíjející se tisk. Navzdory šáhovým represím na intelektuální a literární život Íránu se ale mnoho spisovatelů rozhodlo následovat progresivní trendy ve společnosti. To se odrazilo i v dílech těch autorů, kteří sice šáhovu politiku kritizovali, zároveň si ale uvědomovali nutnost proměny formy i obsahu literárních děl. Některé modernizační rysy literatury navazovaly na státotvorné prostředí, úzce souvisely s mocenskými zájmy dynastie Pahlaví. Například zjednodušování perštiny a příklon k hovorové řeči sice nelze považovat za přímý důsledek šáhova vynucování, ovšem vojenské prostředí, ze kterého šáh vycházel, mělo nezanedbatelný vliv na prvotní impulzy modernizace, včetně modernizace jazykové. John Perry uvádí ve svém srovnání jazykové reformy Turecka a Íránu právě armádu jako hlavního hybatele v oblasti jazykových očíst od arabismů a složitého výraziva. Není bez zajímavosti, že oblast vzdělávání patřila ve dvacátých letech pod ministerstvo války a vzdělávání. Kupříkladu ministerský výbor vydal roku 1925 seznam 300 novotvarů, včetně výpůjček z francouzštiny.⁷

Ne všechny proreformní tendence v jazykově-literární oblasti probíhaly za tiché podpory vládnoucích kruhů. Řada významných tvůrců se nehodlala smířit se silící cenzurou, odmítala oslavovat nadiktovaný pokrok a zmínky o šáhovy či jeho autokratické vládě zahalovala do uštěpačných jinotajů. Bouřlivé diskuze o směřování perské tvorby však probíhaly dál a jazyk, nositel nových idejí, při nich sehrál klíčovou roli.

3.2 Jazyk – nástroj modernizace

S potřebou modernizace země přicházela i nutnost inovace mluveného a psaného slova. Rodily se první seriózní kritiky jazyka, literárních stylů a prostředků. Perština se obohacovala o novotvary a současně procházela mohutnou vlnou očisty. Vědci i spisovatelé horlivě dokazovali zničující důsledky „islámské“ nadvlády na ryzost perského jazyka. Potřeba národního vymezení a sebeurčení přiváděla i seriózní literáty či vynikající spisovatele k štvavému nacionalismu (včetně Hedájata, který se nijak netajil svou nechutí ke všemu arabskému). Mladší generace spisovatelů a překladatelů začínaly preferovat evropské jazyky, zejména francouzštinu a později angličtinu, na úkor arabštiny, pokládané čím dál víc za jazyk zpátečnických *áchondů* (duchovních) a jejich náboženských škol (*maktabů*). Ke konci 19. století se nová slova sice ještě přebírala z arabštiny nebo osmanské turečtiny, ale později docházelo k stále častějším výpůjčkám z evropských jazyků. K slovům převzatým ještě ze semitsko-turkických jazyků patřily např. *qánún-e esásí* (ústava), *mašrúte* (konstituční) či *aqlijat* (menšina) a *aksarijat* (většina). Často také docházelo k posunu významu u dříve používaných persko-arabských slov, např. *mellat* (dříve náboženská menšina, dnes národ), *rúznáme* (dříve oficiální díář, dnes noviny)⁸.

Ve třicátých letech 20. století vrcholila nacionalistická politika Rezy Šáha, hlásající příklon k čistě perským zdrojům. Oficiální institucí pověřenou prováděním jazykové reformy byla

⁷ PERRY, John. 1985. *Language Reform in Turkey and Iran*. International Journal of Middle East Studies. 1985, roč. 17, č. 3, str. 297.

⁸ DŽAZÁJERÍ, Mohammad Alí. 1966. *Western Influence in Contemporary Persian. A General View*. Bulletin of the SOAS. 1966, roč. 29, č. 1, str. 76 – 96.

roku 1935 ustavena *Kulturní akademie (Farhangestán)*. Zde také vznikala nová slova, například slučováním podstatných jmen a sloves (*chabarnegár* (novinář), *chabargozáři* (tisková agentura), apod.).

K očištění jazyka v literatuře přispěl také jeden z nejvýznamnějších perských prozaiků 20. století, který svým unikátním vypravěčským stylem i jazykovým experimentováním ovlivnil generace povídkářů. Mohammad Alí Džamálzáde (z. 1997) zanevřel na arabismy, ať už byly pevnou součástí mluvy, nebo produkty klasické literatury, a neúnavně obohacoval perský slovník o nové výrazy. Do své nejslavnější sbírky *Bylo nebylo (Jekí búd jekí nabúd)* včlenil povídku, jejíž název „Perština je sladká“ (*Fársí šekar ast*) výmluvně napovídá autorův postoj k rodnému jazyku. Také ve své další povídce *Kázem* řeší Džamálzáde rozpor mezi perskou, cizí (západní) a islámskou kulturou.

3.3 Útlum svobody vyjadřování

Hodnocení literárního vývoje během vlády Rezy Šáha osciluje mezi zdrženlivou kritikou, snahou vyzdvihnout jeho reformní zásluhy na úkor ztráty svobodného vyjadřování až po jednoznačné odsouzení. Faktem zůstává, že ačkoliv po nástupu Rezy odeznívaly ještě po nějakou dobu liberálnější ozvěny předchozího konstitučního období, ke konci jeho vlády se intelektuální a literární kruhy i celá společnost ocitly v tísnivé atmosféře strachu a vzájemné nedůvěry.

Progresivní a kritická léta před nástupem šáha k moci vryla do literární paměti Íránu hlubokou stopu. Ovšem jakkoliv byla literatura prvních desetiletí 20. století zpolitizovaná, po konsolidaci moci novým panovníkem se její revoluční náboj rapidně vytrácel. Jak jsem již naznačila v oddíle o jazykové modernizaci, podporovala se rovněž na poli beletrie tvorba prezentující šáha coby progresivního tvůrce nového, silného Íránu, který odrážel lesk a slávu dávných dob před příchodem islámu. Oficiálně podporovaná próza a poezie získávaly takřka doktrinální charakter, ve kterém se odrážely snahy dynastie Pahlaví legitimizovat nově uchopenou moc.

Až do poloviny 30. let, kdy kulminovala šáhova despotická vláda, přizívoval literární tvorbu zmiňovaný nacionalismus, ovšem bez jasně definovaných politických aspirací. Literatura ztrácela politický, ale i kritický nádech. Nespokojenost se začala ukrývat do alegorií a symbolických metafor, které způsobily zejména v poezii revoluci témat a poetického vyjadřování. Próza se po staletích opomíjení teprve definovala; autoři hledali v dílech vlastní identitu i pocit bezpečí. K významnější radikalizaci literatury zatím ještě nedocházelo a kriticky laděná symbolika pronikala mnohem více poezií než pasivnější prózou. Progresivní trend předcházejících let nahradila sentimentální epická oslava hrdinské minulosti Íránu. Vyzdvihovala se témata jako vlastenectví, morálka a ochota ke změnám (v naordinované modernizační linii). Kritizovat se směla téměř výhradně témata související s „nevhodnou morálkou“, jako alkoholismus, drogy a hráčská vášeň. Sociální kritika se naopak odsouvala do pozadí a málokterý autor si troufl napadat šáhův impozantní modernizační projekt. Literárním i společenským ovzduším prostupoval duch modernizace a nově vytvářené slogany zdobily obsahy knih i novin.

Předvojem literární modernizace se stala dvě literární díla v próze a poezii, jež si ovšem na skutečně objektivní zhodnocení i ocenění musela počkat ještě řadu let. Obě díla vyšla shodou okolností ve stejný rok 1921, přestože jedno v Berlíně a druhé v Teheránu. Džamálzádeho sbírka povídek *Bylo nebylo* (*Jekí búd jekí nabúd*) byla stejně jako Nímova báseň *Legenda* (*Efsáne*) přijata s nevraživostí a nepochopením. Džamálzádeho povídky byly dokonce krátce po teheránském vydání páleny na ulicích a Nímova *Efsáne* se stala terčem výsměchu i sžíravé kritiky básníků klasiků, přestože se později stala vzorem „nové, moderní poezie“. Obě díla spojovaly tendence k jednoduššímu výrazu a změnám prozaických i poetických forem. Předmluvy obou děl se navíc přerodily v jakési manifesty íránské literární moderny. Přestože se práce objevily již na počátku druhého desetiletí 20. století, ani Džamálzádeho jednoduchý, kritický styl, hojně prokládaný hovorovou řečí, ani Nímova proměna poetické formy, uvolňující rigidní pravidla metra, rýmu a obsahu veršů, nepřekonaly stále ještě ustrnulou formu let dvacátých a třicátých a i později si jen zvolna razily svébytnou cestu v literatuře. Džamálzádeho styl vybrousil teprve Hedájat, Nímá musel dlouhá léta čelit kritice a odmítání.

Množství děl vydávaných během vlády Rezy Pahlavího sice poukazovalo na tvůrčí aktivitu autorů, kteří nevířili ustrnulé vody, nekritizovali nově nastolený režim a mohli dál rozvíjet nové formy jako román, povídku a drama, situace ve vydávání novin a časopisů nicméně výmluvně dokládala rozsah nastolených represí. Zatímco v letech 1900–1912 vycházelo 332 různých periodik, v letech 1926–1941 to již bylo pouhých padesát.⁹ Mnozí autoři považovali za bezpečnější stáhnout se do pozadí. Patřily mezi ně věhlasné osobnosti konstituční éry a „ikony“ íránského literárního života jako např. aktivní člen mašhadské Demokratické strany, básník a literární kritik Mohammad Taqí (zvaný Bahár), a také nejvýznamnější lingvista íránské moderní doby, Alí Akbar Dehchodá, který se raději naplno věnoval lingvistické činnosti a kompilaci největšího perského slovníku v dějinách.¹⁰

3.4 Kritika duchovenstva

Jak jsem již zmínila v definici persianismu, patřila k jeho průvodním jevům také kritika duchovenstva, jeho zneužívání moci a výsadního postavení v otázkách vzdělání i rodinného práva. Mnoho prozaiků i básníků publikovalo kritické články i satirické výpady na konzervativní *ulamá* (duchovní) a jejich neomezený vliv. Množily se rovněž do té doby nepříliš zveřejňované karikatury; mnohé z nich spolu s vynikajícím rozbořením otiskl a okomentoval Hasan Džavádí v knize *Satire in Persian Literature*. Satiricko-kritický tón se nesl celým konstitučním i pokonstitučním obdobím a pokračoval po nástupu šáha v dílech Hedájata a Džamálzádeho. V jejich pozdějších pracích, stejně jako v tvorbě Bozorga Alavího a literárního kritika Mírzy Aqá Chána Kermáního, se navíc projevil průvodní rys odporu k islámu – averze, hraničící s rasismem, vůči všemu arabskému. Literatura napomáhala k šíření pocitu ukřivdění ze zániku perské slávy a nadvlády a viník se hledal z vnějších řad. Tento fenomén postihuje perskou společnost a literaturu do jisté míry dodnes.

Ve třicátých letech ale kritika islámského duchovenstva zřetelně polevovala. Šáhova necitlivá

⁹ DŽAVÁDÍ, Hasan. 1988. *Satire in Persian Literature*, Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press, 1988, str. 137.

¹⁰ Tento slovník je známý jako *Loqatnáme-je dehchodá*. Obsahuje téměř 400 000 záznamů v 15 svazcích. Poprvé vyšel roku 1931. Po smrti Dehchody byl dokončen Mohammadem Moínem.

politika si vysloužila větší negativní pozornost, přisuzovaly se mu problémy ve společnosti a bezohledné provádění modernizačních reforem. Kritiky a nespokojence ale čím dál více omezovala cenzura a sílící represe. Z tohoto útlaku těžilo později islámské duchovenstvo i levicová uskupení, pasující se společně na „utlačované obhájce utlačovaných“. Ke konci vlády Rezy Šáha se ovšem náznaky budoucího vývoje ještě neprojevovaly a teprve od 50. let začaly viditelně vystupovat na povrch.

3.5 Prozaické postupy vycházející z poezie

Sádeq Hedájat, patrně nejproslulejší perský prozaik (a také velký obdivovatel Kafky a jeho první překladatel do perštiny) použil ve své nejznámější povídce *Slepá sova (Búf-e kúr)*¹¹ zcela novým a originálním způsobem zažité obrazy a figury, známé každému íránskému čtenáři. Poetická postava krásné dívky s turkmenskými rysy, podávající číši vína starci u potoka v zahradě, reprezentovala tradiční motivy, prostupující perskou poezií napříč staletími. Hedájat lákal důvěřivé čtenáře na klasické motivy, aby je vzápětí zneklidnil expresivním, ale neobyčejně koncisním a působivým líčením nečekaných, snově surrealistických vizí. Jeho postavy symbolizovaly zcela jiné skutečnosti a jevy, než bylo v klasické poezii typické. Nereprezentovaly půvab, opojení, moudrost či lásku. Němou krásku, mrtvolně bledou a zneklidňující, zabíjí hlavní hrdina (Hedájat sám) ve chvíli, kdy se jí dotkne. Celý příběh nabírá prvky poetické alegorie vyjádřené novými prostředky. Tajemná dívka i zlověstný stařec symbolizují zahnívající kulturu i zhoubný vliv invaze islámské kultury. Varující stíny postav mizí jako rozkládající se tělo dívky a hrdina se snaží zbavit vzpomínek na minulost.

Symbolické mýcení klasických představ a obrazů se vymykalo dosavadní zkušenosti Hedájatových současníků i předchůdců. Přes nepochybný vliv evropského naturalismu i existencialismu, s nimiž se autor setkal během pobytu v Paříži, byly Hedájatovy vize osobité a inspirativní. Cizí literární postupy zasazené do perského kontextu, motivy a výjevy burcující představivost, to vše muselo v tehdejších čtenářích vyvolávat zájem i zneklidnění. Byl to právě prozaik Hedájat, který vybízel básníky a spisovatele k hledání nových obrazů a metafor. Odhaloval, že i nescísněkrát popsany a poznaný objekt lze nahlížet z jiného úhlu, že je možné a nutné „proniknout“ pod povrch a třeba i ničit, jestliže tak vznikne něco nového, krásného, jedinečného. Svým nadšeným zájmem a podrobným studiem íránského folklóru navíc podněcoval k objevování vlastních perských kořenů, které kladl ostentativně hluboko pod arabsko-islámské nánosy navrstvené násilnou invazí. Za svou ostrou kritiku islámu je několik Hedájatových děl na černé listině současného íránského režimu.

4 Literární tvorba za vlády Mohammada Rezy (1941–1979)

Vládu Mohammada Rezy lze rozčlenit do několika etap, z nichž byla patrná postupná konsolidace moci i zápolení v zásadních meznících novodobé íránské historie. Z hlediska míry svobody vyjadřování začínalo první svobodnější období abdikací Mohammadova otce

¹¹ Dílo vyšlo kvůli íránské cenzuře nejdříve v Bombaji roku 1937. V Íránu vyšlo příznačně až roku 1941, po abdikaci Rezy Šáha.

v průběhu druhé světové války a končilo sesazením premiéra Mosaddeqa roku 1953. Druhé období pokračovalo až do islámské revoluce roku 1979 a vykazovalo utužující represe a potlačování opozice. Částečně díky cizí okupaci a později kvůli snahám o demokratický vývoj, přálo první desetiletí šáhovy vlády svobodnější žurnalistice i politické činnosti. Obzvlášť poezie se v literatuře vymezuje jako prostředek ideologických bojů.

4.1 Uvolňování cenzury po abdikaci Rezy Šáha

Většina historiků i literárních kritiků se při hodnocení období po abdikaci Rezy Šáha (roku 1941) shoduje na vzácné, i když krátké etapě svobody slova, kdy docházelo k oživení literárních aktivit i novinářských a politických debat. Také povídková tvorba zažívala rozmach a stala se hlavním žánrem moderní perské beletrie. Publikační a překladatelská činnost vzkvétala. Vznikaly nové časopisy a noviny, financované přímo politickými stranami, jako například periodika *Nová doba* (*Rúzgár-e nou*), *Nové poselství* (*Pájám-e nou*) či levicový *Lid* (*Mardom*). Čtenáři objevovali díky překladům díla světových klasiků, autoři experimentovali se směry, jako byl surrealismus (který uvedl Hedájat) či v poezii imażinismus. Francouzštinu začala nahrazovat angličtina, což bylo vzhledem k utužujícím se vztahům s USA čím dál zřetelnější. Překládala se ale i díla sovětských autorů a spisovatelů z východního bloku, což zase souviselo se sílícími levicovými aspiracemi předních iránských intelektuálů.

Levicoví aktivisté, propuštění z vězení po amnestii krátce po nástupu nového šáha Mohammada Rezy, zformovali Komunistickou stranu Íránu (*Hizb-e túde-je Írán* – Stranu iránského lidu), zkráceně *Túde*, která si rychle získávala četné sympatizanty. *Túde* disponovala dobře organizovanou tiskovou propagací, a i když byla po nezdařeném atentátu na šáha roku 1949 zakázána, přitahovala svými podzemními aktivitami ještě větší pozornost a zájem. Vedle studentů univerzit inklinovali k *Túde* rovněž ti Íránci, kteří po návratu ze zahraničních studií srovnávali situaci ve vlasti s demokratičtějšími systémy. Většinu přívrženců spojovaly idealismus a touha po změnách, ale jen málokdo zkoumal skutečnou podstatu socialismu a komunismu.

Persianismus, kompromitovaný podporou westernizace a spojovaný spíše s vládou Rezy Šáha, ztrácel postupně na oblibě. Přispěl k tomu i Kongres spisovatelů z roku 1946, který se konal v Sovětském kulturním centru v Teheránu. Již samotné místo konání naznačovalo, jaká orientace v intelektuálních a literárních kruzích následujících let převáží. Valná většina účastníků dávala najevo svou nespokojenost s dosavadní intelektuální podporou prozápadního směřování.

Roku 1946 začal také vycházet levicový časopis *Lid* (*Mardom*), k jehož zakladatelům patřil Mansúr Šakí, později lektor na Univerzitě Karlově v Praze. O významu tohoto časopisu svědčily i osobnosti, které do něj přispívaly. Byl to například Sádeq Čúbak (z. 1998), vedoucí postava novodobé iránské prózy či Bozorg Alaví (z. 1997), silně levicový autor, žijící a vyučující od roku 1953 na východoněmecké Humboltově univerzitě. Z básníků pak v *Mardomu* publikoval Nímá Júšídž a jeho žák Farídún Tavallalí. Později se kvůli názorovým neshodám oddělil časopis *Slovo* (*Sochan*), do jehož redakce přešlo mnoho autorů z *Mardomu* (včetně Džále Ál-Ahmada). Do roku 1953 se marxistické ideologii úspěšně dařilo pronikat do

všech kulturních sfér.

4.2 Odraz událostí roku 1950–53 v literatuře

Po neúspěšné nacionalizaci ropného průmyslu během Ábádánské krize (roku 1951) a Moseddegově¹² násilném sesazení (roku 1953) se opět utužila vládní cenzura drtivě většiny předních spisovatelů. Odjezd šáha ze země během násilných nepokojů byl mnoha Íránci vnímán jako akt zbabělosti. Svržení populárního premiéra Mosaddeqa a vojenská intervence 28. mordádu (29. dubna) roku 1953 přispěly nejen k obrovskému zklamání, ale i k hlubokým změnám ve společnosti. Literatura se dostala do další fáze bouřlivého přerodu, který měl kulminovat revolucí roku 1979. Začínali se překládat autoři, jejichž tvorba souvisela s politickou angažovaností, jako byli např. J. P. Sartre, či A. Camus. Myšlenky o podřízenosti zemí třetího světa, navazující na F. Fanona, A. G. Franka a C. Furtada, přebírala řada levicově zaměřených autorů. Mnoho autorů se ale naopak cítilo událostmi kolem sebe zrazeno a namísto radikalizace a aktivizace tíhli k introvertnímu romantismu či sebekritickému zpytování.

Pocity ukřivdění a útlaku burcovaly v nemalém počtu tvůrců zcela opačné tendence. Po počátečním šoku a snaze vyrovnat se s přísnými opatřeními, nastavenými po svržení Mosaddeqa, začala próza i poezie reagovat na stávající situaci. Literární kritici se shodují, že se literatura po roce 1953 rozdělila podle ideologií a zaměření autorů do dvou směrů:

1) Tzv. *angažovaná literatura* (*adabiját-e mota'ahed*),¹³ která „hájila zájmy lidu a odvozovala své principy z marxismu, či přesněji z toho, co vnímala jako marxismus.“¹⁴ Angažovaní autoři prosazovali přímý, jednodušší styl bez komplikovaných dvojznačností či přízdob (ačkoliv nevyklučovali použití alegorií). Od konce 60. let, kdy se stupňovaly represe, tento směr víceméně převážil.

2) Na opačném pólu stála literatura, která se stranila politických a sociálních témat a věnovala se čistě jen umění. Tento druh „ryzí“ literatury býval autory z první skupiny často kritizován, právě pro svoji nezainteresovanost a údajnou lhostejnost. Mahmúd Kjánúš v knize *Modern Persian Poetry* kriticky poznamenává, že se na neangažované autory často pohlíželo s neopodstatněným despektem. Naopak lituje nadějně básníky, kteří svou počáteční velmi slibnou tvorbu proměnili v politicky motivovanou, monotónní a bezbarvou produkci.¹⁵

¹² Dr. Mohammad Chán Mosaddeqosaltanat, zkráceně Mosaddeq, pocházel z významné aristokratické rodiny. Otec byl bachtijárský ministr financí, matka qádžárovská princezna, sestřenicí Násieroddína. Jeho politická kariéra začala ještě za konstituční revoluce, kdy se stal poslancem *madžlesu*. Poději vyučoval ekonomii na Teheránské univerzitě. Roku 1921 byl jmenován ministrem financí a roku 1923 ministrem zahraničí. Nesouhlasil s postupem Rezy Chána a roku 1923 volil proti jeho jmenování šáhem. Roku 1944 založil politické uskupení Národní fronta Íránu (*Džabhe-je mellí-je Írán*), které tvořili především politici vystudovaní ve Francii. Nacionalisticko-liberální a sociálně demokratické zaměření strany přálo sílícím snahám o radikální řešení nerovnoměrného rozdělení příjmu z ropy. Mosaddeq se stal roku 1951 premiérem a podal návrh na znárodnění ropného průmyslu, který se téhož roku uskutečnil.

¹³ Mezi hlavní představitele angažované literatury patřili: Džalál Ál-e Ahmad, Mohammad E'temadzade (přezdívaný Beházín), Samad Behrangí.

¹⁴ TALATTOF, K. *The Politics of Writing in Iran*, str. 67.

¹⁵ KJÁNÚŠ, Mahmúd. *Modern Persian Poetry*, Ware (UK): Rockingham Press, 1996, str. 45–46.

V tísnivém prostředí represí vnášeli mladší autoři tohoto období, tzv. „druhé generace“, do své tvorby obavy, strach a nejistotu. Oporu hledali v složitých psychologických analýzách,¹⁶ vnitřních monolozích, návratech k islámským odkazům či ve vzpomínkách z dětství a útěch do světa mýtů a legendárních hrdinů.

4.3 Revize kritického postoje vůči islámu

Literatura se od 50. let stala prostředníkem přenosu revolučních myšlenek celospolečenských změn. Řešila témata jako rovnost, svoboda, spravedlnost, oslavovala hrdinství, mučednictví. Mizela pronikavá kritika islámu, naopak se pomalu rodil pocit znovunalezené sounáležitosti s islámským dědictvím. Západ, především Spojené státy americké a Velká Británie, získával díky podpoře šáha i vlastních eminentních zájmů v ropném průmyslu negativní nálepku, pod níž se podepisovala čím dál svorněji jak levice, tak radikálnější duchovenstvo.

Levicové formace přestávaly odsuzovat islámské síly; naopak, prokázaly-li ochotu bojovat proti svržení režimu, stávali se z nich rovnocenní partneři. Tato proměna se nevyhýbala ani intelektuálním a literárním kruhům. Výmluvný příklad představoval poněkud kontroverzní prozaik Džalál Ál-e Ahmad, který pod vlivem událostí a hlavně po vykonání pouti do Mekky roku 1964 radikálně přehodnotil své do té doby levicové a k islámu velmi kritické postoje. Hluboký duchovní prožitek během hadždže (pouti do Mekky) obrátil Ál-e Ahmadův žebříček ideových hodnot a proměnil ho v autora propagujícího islám, jakožto jediný účinný nástroj proti západnímu pronikání. Tento přerod nejprve levicového, posléze sociálního demokrata, který odsuzoval islám, aby ho později akceptoval jako jediný obranyschopný prostředek v zemi, dokonale odrážel ideové proměny iránské intelektuální sféry i celkové klima ve společnosti.

Levicové organizace povzbuzovaly autory k tvorbě revoluční prózy i poezie. Projevilo se to i v novém chápání formální stránky díla, opomíjené na úkor obsahu pod vlivem socialistického realismu. Autoři a teoretici čerpali z marxistické literární kritiky, v níž zásadní roli při osvětě lidu sehrával obsah a literární formalismus sloužil k „pouhému“ estetickému pohrávání.

4.4 Smrt a mučednictví jako novodobý symbol odporu

Doba represí křísila staronová témata. Smrt se objevovala jako účinný motiv alarmující veřejné mínění. Novodobí mučedníci, zavraždění buďto nechvalně proslulou zpravodajskou službou SAVAK nebo popravčími četami za protivládní činnost, rychle získávali aureolu nesmrtelnosti v anonymních dílech prózy a poezie.

Od dob Safíjovců, kteří v 16. století akceptovali šíitský směr islámu, se v Persii pěstoval kult mučedníků „ve velkém“. Nejvíce rozšířeným kultem se stala tryzna za mučedníka Hosejna, vnuka proroka Mohammada, jehož smrt u Karbalá symbolizovaly slavnosti *tású´á* a *´ášúrá* (9. a 10. moharramu lunárního kalendáře). Za vlády dynastie Pahlaví ale význam těchto tryzen

¹⁶ Psychologickými portréty se proslavil především Qolámhosejn Sá´edí, Bahrám Sádeqí, Taqí Modarresí, Golí Taraqí, Houšang Golšírí.

upadal; byly koneckonců spojovány s islámem, Araby a také středověkou zaostalostí. Krvavé flagelantství a extatické předzpěvování při obřadu *rouze-chání* vyvolávaly rozpaky šáhových zahraničních hostů, které šáh přesvědčoval o úspěšné modernizaci země. Doba ale „křísila“ nové mučedníky a literáti přebírali roli *rouze-chánů* (vypravěčů příběhů o mučednické smrti *imámů*). Poselství bylo samozřejmě nutno zaobalit značnou dávkou nepřímých odkazů, jinotajů a mnohoznačných metafor. Čím rafinovaněji ukryl umělec před cenzurou symboly mučednictví, tím více byl po literární stránce respektován. Vycvičení cenzoři se tak vyzbrojovali zarputilou nedůvěrou a často škrtali pasáže i zcela nevinného rázu. Lidová tvořivost vrcholila při demonstracích v ulicích Teheránu na podzim a v zimě roku 1978. Četné filmové dokumenty zachytily talent bezejmenných básníků, skandujících improvizované verše o mučednících-vykupitelích.

Jedním z autorů, který si motivem obětování získal obrovskou popularitu, byl Samad Behrangí (1939–1968). Tento venkovský učitel původem z Tabrízu se věnoval psaní dětských knížek a kritických studií o vzdělávání. Pořizoval také četné překlady básní Ahmada Šámlúa, Forúq Forrochzád a Achavána Sálese z perštiny do *azerí*, jazyka ázerbájdžánské části Íránu. Jeho nejznámější povídkou se stala kritická alegorie Malá černá rybka (*Máhi-je sijáh kúčulú*). Motiv odvahy a obětování ukryl autor do zdánlivě nevinné bajky pro děti.

Behrangí použil v Malé černé rybce klasické pohádkové prvky. Příběh začíná větou „bylo – nebylo“ a nese se v duchu vyprávění staré moudré ryby. Vycvičení čtenáři, navyklí hledat skryté významy mezi řádky, snadno nalézali symboly společenského útlaku, ukryté v iluzorní podmořské idyle. Ani pro nezainteresovaného čtenáře nebylo tak těžké odhalit příčiny nespokojenosti malé ryбки toužící vyplout na oceán. Osamocená a nepochopená i těmi nejbližšími překonává černá rybka hrozby a odpor ostatních „velkých ryb“ a vydává se na cestu. Její pouť odráží vývoj, kterým musí projít, aby dospěla k jedinému správnému rozhodnutí. Bezejmenná hrdinka, nevýznamná, téměř nicotná „malá černá rybka“ vybízí k odporu a odvaze. Sama se rozhoduje obětovat pro vyšší cíl. *Máhi-je sijáh kúčulú* byla pohádkovou baladou plnou filozofických rad, ale i sloganů revoluční agitace. Nejdůležitějším motivem, kterým Behrangí inspiroval tisíce čtenářů i tvůrců, se ale stalo pevné odhodlání jednotlivce, který svým přesvědčením zviklal i ten nejhorší útlak.

Podobná zašifrovaná poselství a protestní apely bylo možno sledovat ještě výrazněji v poezii; poetický jazyk nabízel významové manipulaci širší prostor než čitelnější próza. Behrangího vyprávění o rybce, která se ke konci příběhu obětovala, aby ostatní ryby dosáhly svobody a žily lépe, se osudově promítla i do života samotného autora. Za záhadných okolností se roku 1968 utopil v řece Aras. Jeho smrt, přisuzovaná bezpečnostní službě SAVAK, učinila z Behrangího krátce po tragické události mučedníka.

4.5 Kritika Západu „qarbzadegí“

Brad Hanson v článku nazvaném podle proslulého termínu *qarbzadegí*,¹⁷ volněji překládaném

¹⁷ Ve výkladovém slovníku *Farhang-e bozorg-e sochan* Hasana Anvarího je termín *qarbzadegí* překládán jako „být pod kulturním a myšlenkovým vlivem západních zemí (evropských a amerických)“. V neperských literaturách se překládá také jako „westománie“, či „pobláznění západem“. Ačkoliv je za původce názvu často pokládán samotný Ál-e Ahmad, který ho nejvíce proslavil, on samotný ho přikládal Ahmadu Fáridovi, tvůrci

jako „nakažení Západem“, jmenuje tři osobnosti, které podle jeho názoru nejvíce ovlivnily nespokojené intelektuální prostředí Íránu 60. a 70. let.¹⁸ Samada Behrangího (z. 1968), Džalála Ál-e Ahmada (z. 1969) a Alího Šari´atího (z. 1977) spojovalo téma sociální kritiky, odpor k pronikání západních vlivů do perského prostředí a také aureola mučedníků, která z jejich odkazu vytvářela revoluční poselství. Nesmírně zajímavá osobnost sociologa a aktivního propagátora šíitského tažení proti útlaku Alího Šari´atího sahá bohužel mimo rámec mého článku. Jeho eseje a učení nicméně zásadním způsobem zasáhly do formativní fáze budoucí islámské revoluce a dodnes ovlivňují řadu reformních duchovních představitelů v Íránu.

Behrangí a Ál-e Ahmad vnesli do tvorby 60. a 70. let výrazné prvky sociální kritiky a jejich vliv na obsahové ztvárnění díla byl nepopíratelný. Ál-e Ahmad se stal mluvčím nové generace angažovaných tvůrců a intelektuálů. V jeho životě se odrážely všechny bouřlivé ideologické proměny íránských intelektuálů, což nepochybně přispělo i k posuzování Ál-e Ahmadovy kontroverzní osobnosti. Narodil se sice v rodině klerika, ale kariéra nejprve v *Túde* a později v Mosadeqqově Národní frontě formovala Ál-e Ahmadovo zaměření zřetelně levicově. V dílech se nevyhýbal kritice islámských duchovních a v nejslavnější polemické práci *Qarbzadegí*¹⁹ dokonce obvinil *ulamá* z naprosté pasivity a neschopnosti oponovat násilnému pronikání západní kultury do svébytného íránského prostředí.

Dnes již klasické dílo perské prózy *Qarbzadegí* vyšlo poprvé roku 1962. Autor v této kratší práci burcoval národ k odporu vůči západnímu kulturně-politickému nátlaku. K „vědeckějšímu“ pojetí studie napomáhala krátká sonda do historie, vytvořená zjevně na podporu Ál-e Ahmadových konstrukcí. Dílo vyvolávalo značné polemiky; Ál-e Ahmad nakládá s fakty dosti účelově a ideově se přibližoval tzv. teorii závislosti, hlásající, že nerozvinutost rozvojových zemí je přímým důsledkem rozvinutosti vyspělých zemí. Navzdory zřejmé předpojatosti i příliš didaktickému vyznění díla se autorovi podařilo efektně formulovat roztržité protesty ostatních autorů a zaštitit je jednotným manifestem. Po stylistické stránce se ani *Qarbzadegí* ani ostatní Ál-e Ahmadova díla nevyznačovala technickou dokonalostí; přesto bývá jeho přímý, rázný a sarkastický styl pokládán mnoha autory za dosud nepřekonaný.

Jako jeden z mála prominentních autorů se Ál-e Ahmad odvážil ke konci života otevřeně podporovat islám. Významně napomohl islámským silám vstoupit mezi opoziční formace a inspiroval jak politické aktivisty, tak autory a myslitele. Přestože nepřestával kritizovat náboženské zpátečnictví, očišťoval islám od negativních kritik předchozích desetiletí, čímž výrazně usnadnil cestu islámské revoluci. Cílenou kritikou nejpronikavějších projevů a důsledků západního ovlivňování přispěl k postupné podpoře svržení šáhova prozápadního režimu. Jeho myšlenky nezůstaly nevyslyšeny ani po islámské revoluci roku 1979 a termín *qarbzadegí* použil nový režim v pejorativním smyslu na ocejchování myšlenky, osoby či organizace obviněné z neislámského působení.

stejnomeného díla; název však pravděpodobně vznikl již ke konci 40. let. Termín obsahuje negativní pojetí nepřiměřeného ovlivňování západem, „nakažení, intoxifikace“ původní perské kultury.

¹⁸ HANSON, Brad. 1983. The „Westoxication“ of Iran: Depictions and Reactions of Behrangi, Ál-e Ahmad, and Shariati. *International Journal of Middle East Studies*. 1983, roč. 15, č. 1.

¹⁹ O významnosti svědčí i pořízení anglického překladu UNESCem a zařazením do Persian Heritage Series.

4.6 Autoři kritizující sociální problémy ve společnosti

Koncem 60. let zesílily vlny protestů proti režimu a sociálnímu útlaku. V literatuře se tyto události odrazily mimo jiné v zesílené cenzuře a konfiskacích opozičních materiálů. Vznikl nový žánr symbolické povídky, postavené na alegorické fikci. Autoři se tak snažili obejít všudypřítomnou kontrolu. Symbol, alegorie a metafora představovaly nejvýznamnější prostředky k zatajení skutečného významu. Napomáhaly čtenářům pochopit skrytý ideologický podtext. Mnoho autorů se schovávalo za víceznačné pseudonymy, jako například básníci Ahmad Šámlú (pod přezdívkou A. Bámdád – Jitro) či Mehdí Achaván Sáles (M. Omíd – Naděje).

Mezi kritiky monarchistického režimu dynastie Pahlaví, kteří psali v duchu této alegorické fikce, patřili například Sádeq Čúbak, Houšang Golšírí, Mahmúd Daulatábádí, Samad Behrangí a mnozí další.

Roku 1968 byla založena Asociace íránských spisovatelů (*Kánún-e navísandegán-e írán*). Zakladateli byli Qolámhosejn Sá'edí,²⁰ Ál-e Ahmad a básník a prozaik Rezá Baráhení.²¹ Členové asociace se na svém sjezdu roku 1968 přihlásili ke sdíleným právům a zodpovědnosti a k šíření demokracie ve své tvorbě. Za své názory a díla byli ale režimem tvrdě stíháni a mnozí, včetně Baráheního, i vězněni a mučeni. V předrevolučních letech přispělo tzv. *Deset básnických večerů* k posílení odporu. Akci pořádala Asociace společně s Německým kulturním střediskem v říjnu roku 1977. Za bedlivé pozornosti veřejnosti se zde sešlo více než sedmdesát básníků a spisovatelů, kteří předčítali proslovy a recitovali básně. Literární dění se tímto propojilo s politickými aktivitami a poezie a prozaická čtení se staly příležitostí k protestům proti cenzuře a represím. Očekávání nadcházející revoluce zásadně ovlivnilo a formovalo další literární tvorbu. Události neodvratně směřovaly k revoluci a literaturu čekaly od počátku 80. let další převratné změny.

5 Závěr

Perská literatura prošla ve dvacátém století snad nejhlubší a nejintenzivnější proměnou za celou svou existenci. Za pozornost stojí rovněž neuvěřitelně krátké období (jen jediné generace) této rychlé transformace. Prózu i poezii propojovalo společné formativní období a vzrušené diskuze o podobě a smyslu. Na počátku 20. století zůstávala sice tradice klasického kánonu v literárním prostředí stále ještě silně zakořeněna, zároveň se ale díky revoluční atmosféře konstitučních událostí začínala objevovat zcela nová sociální témata,

²⁰ Jedna z nevlivnějších osobností intelektuálního prostředí. Povoláním psychiatr, zasazoval děj svých povídek a divadelních her do temného, zneklidňujícího prostředí na pomezí reality. Byl rovněž zastáncem ozbrojeného odporu, který ve svých pracích obhajoval.

²¹ Baráhení unikl před šáhovými represemi do zahraničí, ale po revoluci se opět vrátil. Nový režim ale Asociaci nepřál. Roku 1981 byl popraven básník a předseda asociace Sajjed Soltanpúr. V současnosti Asociace stále existuje, ale působí z pařížského exilu, kam se stáhla po roce 1983. Baráhení se pokusil po Chomejního smrti roku 1989 znovuobnovit činnost Asociace a společně s dvěma dalšími autory sepsal tzv.: „Text 134 íránských spisovatelů“. Signatáři byli ovšem Revolučním tribunálem Islámské republiky nátlakem nuceni ukončení činnosti. Soudí se, že se režim chtěl těchto nespokojených umělců zbavit; při cestě do Arménie se autobus s členy asociace zastavil těsně před srázem, kam ho měl svrhnout řidič, který stačil vyběhnout z autobusu a utéct. Baráhenímu se posléze podařilo vycestovat do Švédska, v současnosti žije v exilu v Kanadě.

kteřá nebyla do té doby považována za hodna literární pozornosti. Bouřlivé události let 1906–1911 vedly k rozkvětu periodik, a díky tomu i k politizaci prózy i poezie. Literatura se obohacovala o nové motivy, autoři zkoumali možnosti proměny nejen obsahové, ale i formální stránky díla. Próza, která se na konci 19. století vymanila ze svého druhořadého postavení, přebírala již ve století dvacátém vůdčí roli nad poezií; autoři se aktivně zapojovali do ideologických bitev ve společnosti, což bylo ještě v 19. století zcela nevídané.

Na utužení režimu, zvyšující se cenzuru i nadiktované směrování země, nejprve za šáha Rezy ve třicátých letech a později od konce 50. let i za jeho syna, Mohammada Rezy, reagovali autoři angažovanou tvorbou, která svým alegorickým stylem plným mnohoznačných metafor navazovala na období klasické éry perské literatury. Motivy a témata se ovšem zcela odlišovaly nejen svým zaměřením, ale i formálním zpracováním, které od šedesátých let nabíralo u některých autorů prvky levicového antiformalismu. Na autory, kteří se odmítali angažovat v celospolečenském dění, byl vytvářen tlak a mnozí tvůrci svou levicovou či naopak proislámskou orientací ovlivňovali náladu ve společnosti a napomáhali k urychlení procesů vedoucích k revoluci roku 1979.

Přiblížení literárního vývoje Íránu v době převratných historických událostí 20. století stále ještě čeká na hlubší zpracování; zahraniční íránistika se mu zatím věnovala pouze okrajově, íránská literární kritika sice podrobněji, ale vzhledem k nejružnějším společensko-politickým tlakům ne vždy zcela nestranně. Několik nedávných prací íránských literárních vědců, působících především v cizině, předjímá rozsah a kvalitu zpracování, na kterou moderní perská literatura stále ještě čeká.

Bibliografie:

- RYPKA, Jan; a kol. 1956. *Dějiny perské a tádžické literatury*. Praha: ČSAV, 1956.
- BROWNE, Edward Granville. 1914. *The Press and Poetry of Modern Persia*. Cambridge (UK): The University Press, 1914.
- BROWNE, Edward Granville. 1924. *The Literary History of Persia* (sv. 4). Cambridge (UK): The University Press, 1924.
- ZONIS, Marvin. 1971. *The Political Elite of Iran*, Princeton: Princeton University Press, 1971.
- KAMŠAD, Hasan. 1966. *Modern Persian Prose Literature*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1966.
- MÍLÁNÍ, Farzáne. 1992. *Veils and Words. The Emerging Voices of Iranian Women Writers*, New York: Syracuse University Press 1992.
- NAFÍSÍ, Madžíd. 1977. *Modernism and Ideology in Persian Literature*, Oxford (USA): University Press of America, 1977.
- DŽAVÁDÍ, Hasan. 1988. *Satire in Persian Literature*, Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press, 1988.
- ANSÁRÍ, Alí. 2003. *Modern Iran Since 1921*. London: Pearson Education Press, 2003.
- KATOUZIJÁN, Homá. 2002. *Iranian History and Politics*. New York: RoutledgeCurzon, 2002.

- MOZAFFARÍ, Nahíd. 2005. *Strange Times, My Dear. The PEN Anthology of Contemporary Iranian Literature*. New York: Arcade publishing, 2005.
- KJÁNÚŠ, Mahmúd. *Modern Persian Poetry*, Ware (UK): Rockingham Press, 1996.
- KEDDIE, Nikkie. 1981. *Roots of Revolution*. New Haven: Yale University, 1981.
- TALATTOF, Kamrán. 2000. *The Politics of Writing in Iran*. New York: Syracuse University Press, 2000.
- JÚŠÍDŽ, Nímá. 1978. *Harfhá-je hemsáje*. Teherán: Entesháráte dojná, 1978.
- ŠÁDCHÁST, Mehdí. 2005. *Dar chalvat-e roušan*. Teherán: Mo'assese enteshárát-e atájí , 2005.
- ŠAMÍSÁ, Sírús. 2004. *Ráhnemá-je adabiját-e mo'áser*. Teherán: Našr-e Mítrá, 2004.
- ANVARÍ, Hasan. 2003. *Farhang-e bozorg-e sochan*. Teherán: Ketábcháne-je mellí-je írán, 2003.

Články:

- PERRY, John. 1985. *Language Reform in Turkey and Iran*. International Journal of Middle East Studies. 1985, roč. 17, č. 3.
- DŽAZÁJERÍ, Mohammad Alí. 1966. *Western Influence in Contemporary Persian. A General View*. Bulletin of the SOAS. 1966, roč. 29, č. 1.
- HANSON, Brad. 1983. *The „Westoxication“ of Iran: Depictions and Reactions of Behrangi, Ál-e Ahmad, and Shariati*. International Journal of Middle East Studies. 1983, roč. 15, č. 1.

Tento výstup vznikl za podpory Univerzity Karlovy v Praze, Filozofické fakulty z prostředků specifického výzkumu na rok 2008, číslo projektu GRANTY/2008/561